

VU Research Portal

Abraham Kuyper over geloof en wetenschap

Flipse, AC

published in

Soie

2021

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Flipse, AC. (2021). Abraham Kuyper over geloof en wetenschap. *Soie*, 11(1), 30-33.
<https://sophieonline.nl/9397-2/>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Abraham Kuyper over geloof en wetenschap

Thema Ab Flipse

Wetenschap zonder geloof bestaat niet, volgens Kuyper. Hij zag dan ook geen conflict tussen geloof en wetenschap. Hoe pluriformer de wetenschap, hoe beter. Maar wat was nu het specifiek christelijke aan Kuypers wetenschapsopvatting? Ab Flipse legt de belangrijkste kenmerken bloot in een wetenschapshistorisch onderzoek.

Abraham Kuypers opvattingen over geloof en wetenschap zijn intrigerend en origineel, maar door hun radicaliteit ook controversieel. Centraal in Kuypers denken staat het ideaal van een christelijke wetenschap. Dit wetenschapsideaal vormde de belangrijkste rechtvaardiging voor de oprichting van de Vrije Universiteit in Amsterdam in 1880 en speelde ook bij de stichting en ontwikkeling van andere christelijke wetenschappelijke instituten internationaal een belangrijke rol. Het inspireerde tot diepgravende bezinning op de thematiek van geloof en wetenschap; tegelijkertijd bleek het soms aanleiding te geven tot misverstanden en onvruchtbare discussies en bracht het het denken over de relatie tussen geloof en wetenschap niet altijd verder. Niet iedere wetenschapper kon ermee uit de voeten, vooral omdat het niet het uitgangspunt neemt in concrete punten van botsing of harmonie, maar een radicaal ander perspectief op de problematiek voorstelt.

Doel van dit artikel is om kort uiteen te zetten wat Kuypers wetenschapsopvatting behelsde. Ik kies daarbij een wetenschapshistorische benadering en bespreek Kuypers visie tegen de achtergrond van het debat over geloof en wetenschap en de ontwikkelingen in de wetenschap in de late negentiende eeuw. Daarbij wordt duidelijk tot welke opvattingen Kuyper zich verhiel: waarin hij zijn tijdgenoten kon vinden, en waarin hij van hen afweek. Hoewel Kuyper zelf geen uitgewerkte wetenschapsleer gaf, vertonen zijn opvattingen voldoende eenheid om ze als startpunt te zien van een neocalvinistische traditie van bezinning op geloof en wetenschap, die in verschillende richtingen werd uitgewerkt. Hierover maak ik tot slot enkele opmerkingen.

Door geloof gekleurde wetenschap

De inzet van Kuypers benadering wordt duidelijk uit de bekende rede *Souvereiniteit in eigen kring*, gehouden bij de opening van de Vrije Universiteit. Daarin verdedigde Kuyper niet alleen het bestaansrecht van vrije universiteiten, maar schetste

hij ook het ideaal van een door het geloof gekleurde wetenschapsbeoefening voor alle wetenschapsgebieden, want “geen duimbreed is er op heel ’t erf van ons menselijk leven, waarvan de Christus, die aller Souverein is, niet roept: ‘Mijn’”¹ Een oproep dus aan christenen om wetenschap en geloof niet als gescheiden werelden te beschouwen en ook op het terrein van de wetenschap de hand aan de ploeg te slaan.

In de daaropvolgende decennia werkte Kuyper zijn ideeën over wetenschap verder uit. Hij schreef erover in zijn *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid* (1893-1894), sprak erover in zijn *Stone Lectures*, gehouden in Princeton (1898), ging dieper in op enkele thema’s in rectorale redevoeringen (waaronder *Evolutie* (1899)) en daarnaast in vele artikelen in *De Heraut*, gebundeld in een aantal grotere publicaties, waaronder *De gemeene gratie* (1902-1904). De ontwikkeling van de wetenschap stond volop in Kuypers aandacht, zoveel is duidelijk.

In zijn Stone-lezing over ‘Het calvinisme en de wetenschap’ vinden we een belangrijk uitgangspunt:

“Let wel, ik zeg niet het conflict tussen geloof en wetenschap. Dat bestaat niet. Alle wetenschap gaat van geloof uit, en omgekeerd geloof, waaruit geen wetenschap opkomt, is wangeloof of bijgeloof, maar geloof is het niet. Alle wetenschap onderstelt geloof aan ons ik, in ons zelfbewustzijn; onderstelt het geloof aan de juiste werking onzer zintuigen; onderstelt het geloof aan de juistheid der denkwet; onderstelt het geloof aan het generale in de speciale verschijnselen; onderstelt het geloof aan het leven en onderstelt bovenal geloof in de beginselen waarvan men uitgaat.”²

Geen conflict

Kuyper keerde zich hiermee tegen de destijds populaire opvatting dat er een conflict bestond tussen geloof en wetenschap, een visie die bekend is komen te staan als de conflict- of oorlogsthese. In de Engelstalige wereld vond deze visie uitdrukking in publicaties als die van de chemicus John William

Draper *History of the Conflict between Religion and Science* (1874), dat vooral was gericht tegen de rooms-katholieke kerk, en Andrew D. White *History of the Warfare of Science with Theology in Christendom* (1896). White schetste het beeld van een intellectuele oorlog die al eeuwenlang gaande was en waarin de wetenschap zich langzaam had ontworsteld aan onderdrukking door het orthodoxe geloof.

Niet neutraal

Ook onder de liberale Nederlandse elite was het niet ongebruikelijk om uit te gaan van een dergelijke conflictopvatting. De wetenschap die zich had ontworsteld aan het geloof was volgens hen neutraal en moest zich verre houden van religieuze inmenging. Hiertegenover betoogde Kuyper dat er een nauw verband was tussen wetenschap en geloof, waarbij hij geloof zowel verbond met basale intuïties als met beginselen die geworteld zijn in iemands wereldbeschouwing. Wereldbeschouwingen zijn dus ook een vormende kracht in de ontwikkeling van de wetenschap.

Pluriform

Kuyper constateerde daarnaast dat in zijn eigen tijd samenleving en cultuur pluriform waren geworden, iets wat hij positief waardeerde. Die pluriformiteit zou dan ook haar weerslag moeten hebben op de wetenschap, waarin verschillende scholen en denkrichtingen naast en tegenover elkaar zouden bestaan, want “wrijving, gisting, worsteling is het kenmerk van alle levensuiting op hooger gebied in deze tegenwoordige be-deeling”.³ Juist hierdoor kende de wetenschap vooruitgang.³

Eén tegenstelling zag Kuyper daarbij als het meest fundamenteel, omdat deze ten diepste religieus was: die tussen naturalistische en christelijke wetenschap; of, zoals hij in het in zijn Stone-lezing uitdrukte: de wetenschap van de ‘normalisten’ en die van de ‘abnormalisten’. ‘Normalisten’ beschouwen de kosmos als ‘normaal’: ze hebben een gesloten wereldbeeld, waarin slechts ruimte is voor natuurlijke gegevens en wetmatigheden, alles moet passen bij “eenzelfde grondverklaring” en moet worden verklaard vanuit “de logische consequentiën van oorzaak en gevolg”. ‘Abnormalisten’ daarentegen hebben een open wereldbeeld, waarin de kosmos wordt gezien als schepping en de mens als beeldrager van God. Zij hebben oog voor de zonde, maar ook voor het herstel door het wonder van Gods voortdurende betrokkenheid op deze wereld.⁴

Waar kwam deze tegenstelling in de wetenschap vandaan? Daarvoor verwees Kuyper – net als de conflictdenkers dat op eigen wijze hadden gedaan – naar de geschiedenis. Eeuwenlang, zo stelde Kuyper, waren de abnormalisten “bijna onbetwist aan het woord geweest”. Dit had volgens Kuyper positief uitgepakt voor de wetenschap. In het bijzonder het calvinisme had “zin voor wetenschap gekweekt” en “de wetenschap van onnatuurlijke banden bevrijd”. De rollen waren echter omgekeerd sinds de revolutionaire ontwikkelingen in de afgelopen eeuw, en de normalisten domineerden nu de wetenschap. Hoewel Kuyper het goed recht erkende om vanuit naturalistische vooronderstellingen te werken, verzette hij zich ertegen dat de normalisten hun uitgangspunten aan de abnormalisten wilden opleggen: “Wat verdedigd wordt, is alleen de vrije wetenschap tegenover haar tyrannieke tweeling-zuster.”⁵

Contouren voor een christelijke wetenschap

Dit algemene idee ging, vanwege zowel de kritiek op de conflictthese als het pleidooi voor pluriformiteit, al lijnrecht in tegen het dominante wetenschapsideaal dat uitging van één, neutrale, wetenschap. Maar uiteraard moest er meer gezegd worden dan dat de christelijke wetenschap recht van bestaan had. Het idee van christelijke wetenschap diende een nadere invulling te krijgen. Waar dacht Kuyper aan als hij dit begrip gebruikte? Daarvoor schetste hij op verschillende plekken de contouren.

Kuyper benadrukte dat de christelijke wetenschap niet van voren af aan hoefde te worden opgebouwd, maar dat er een traditie kon worden voortgezet die in vroeger tijden had gebloeid. Het ging destijds, en ook nu weer, niet alleen om de theologie, al was het verschil daar het duidelijkst. In andere wetenschapsgebieden werkte de achterliggende wereldbeschouwing ook door. Dat gold niet alleen voor de geesteswetenschappen, waarin het subject hoe dan ook meesprekt, maar ook voor de natuurwetenschappen. Juist in de natuurwetenschap had in de negentiende eeuw een omslag plaatsgegrepen, die volgens Kuyper vooral wereldbeschouwelijk was gedreven. Ook hedendaagse wetenschapshistorici wijzen overigens op de transformatie in het negentiende-eeuwse natuuronderzoek, ook op religieus gebied. Waar het natuuronderzoek tot die tijd was gezien als steunpilaar van de natuurlijke theologie, werd de waarde nu eerder gezien als motor van de vooruitgang. Wetenschap werd bovendien een professionele, vaak specialistische activiteit, waarbij een soort ‘interne secularisering’ plaatsvond. Als verklaring voor de opkomst van de conflictthese wordt

tegenwoordig vooral gewezen op dergelijke maatschappelijke ontwikkelingen.⁶

Overeenkomsten

Deze analyse van achterliggende ontwikkelingen vinden we bij Kuyper niet. Zijn benadering was veeleer normatief, waarbij hij enerzijds kritiek had op de grote religieuze omslag die had plaatsgevonden, maar anderzijds grote waardering voor tal van wetenschappelijke ontwikkelingen. Niet alles hoefde dan ook anders in de christelijke wetenschap. Er bestond immers, zoals hij het uitdrukte een “breed terrein van onderzoek” waarop er geen verschil zou zijn. Daarbij ging het in de geesteswetenschappen bijvoorbeeld om het vaststellen van feiten en gebeurtenissen en in de natuurwetenschappen om de empirische kant van het onderzoek: waarneming, wegen, meten en rekenen. Bovendien, stelde Kuyper, maakte iedereen gebruik van dezelfde logica, waarmee ook de theorievorming deels ‘neutraal terrein’ was. Daarmee kwamen hele disciplines weer in zicht:

“Wat astronomen of geologen, wat physici of chemici, wat zoölogen of bacteriologen, wat historici of archeologen aan het licht brengen, moet, mits losgemaakt van de hypothese die zij er achter schoven, en van de conclusiën, die ze eruit getrokken hebben, als feit door u gecontroleerd, na controleering vastgesteld en in het geheel van uw wetenschap worden opgenomen.”⁷

Maar wat daarna volgde – theorievorming, wijsgerige reflectie – hoorde net zo goed bij de wetenschap, en daar zou wel degelijk een verschil zichtbaar kunnen worden:

“Zoodra men echter van dit *lagere* terrein opklimt tot de *hoogere* wetenschap, spreekt het subject mede, en doet zich dientengevolge het verschil gelden, dat tusschen den ‘natuurlijken’ en den ‘geestelijken’ mensch bestaat; en zulks volstrekt niet alleen in de godgeleerdheid, maar in alle geestelijke wetenschap, en zoo ook in de wijsgeerige opvatting van de natuurkundige wetenschappen.”⁸

Het ging Kuyper er dus niet om op een gekunstelde manier twee soorten wetenschap te onderscheiden, of christenen op te zadelen met de opdracht op elk vlak iets anders te doen. Waar Kuyper zich tegen verzette was dat de wetenschap van haar christelijke wortel was losgesneden en de resultaten als vanzelfsprekend in een naturalistische wereldbeschouwing werden opgenomen. Volgens Kuyper moest elke wetenschapper zich voortdurend bewust zijn van het kader waarbinnen werd gewerkt. Het onderzoek vond plaats “in de volle terugkaatsing van het gansche wereldbeeld” en de christelijke wetenschap had daarom tot taak “het kunstwerk van den Oppersten Bouwmeester en Kunstenaar” te onderzoeken.⁹

Wanneer de werkelijkheid echter niet meer werd gezien als schepping, kwam hiervoor in de plaats iets anders, zoals het idee van een autonoom functionerende machine. Bij een dergelijke mechanistische opvatting over de natuur was geen ruimte meer voor een betrokken schepper, meende Kuyper. God verdween uit beeld of werd gereduceerd tot een *deus ex machina*, een incidenteel ingrijpend opperwezen.

Verschillen

Wat stelde Kuyper hier tegenover? Op verschillende plekken sprak hij – vooral op een beeldende, metaforische manier – over de relatie God-natuur, onder meer in een beschouwing over Gods voorzienigheid. Ook daar wees Kuyper “het denkbeeld van een stoomwerktuig” af. Een ander beeld was passender: “een paleis, waarin geen enkele spil of rad of cylinder werkt, maar waarin een koning troont”. Vandaaruit werkte “een koninklijke wil, en die onzichtbare wil, werkt ongezien door en is de grondoorzaak van alles wat dag aan dag plaatsgrijpt”. En “elk element in die natuur, en elke kracht in zulk een element, is een dienaar, een knecht Gods in zijn paleis, en alle deze elementen en alle deze krachten wachten (...) op het bevel dat van zijn mond uitgaat tot aan de uiterste einden der schepping”. Zo was God volgens Kuyper voortdurend betrokken op zijn schepping, door middel van zijn alomtegenwoordige kracht, waarin de natuur van ogenblik tot ogenblik rustte. De ‘overmoed van het naturalisme’, en van de naturalistische wetenschap, bestond er dus vooral uit dat ze de natuur loskoppelde van God, haar als een machine beschouwde en de natuurwet als een zelfstandige macht beschouwde.¹⁰ Met deze benadering probeerde Kuyper vooral diegenen de pas af te snijden die zich sterk maakten voor het deïsme of een wereldbeeld aanhingen waaruit God steeds verder werd teruggedrongen als een God-of-the-gaps.

In het bijzonder het calvinisme had ‘zin voor wetenschap gekweekt’ en ‘de wetenschap van onnatuurlijke banden bevrijd’

Weinig concreet

Voor de ontwikkeling van een christelijke wetenschap biedt dit nog weinig concrete handvatten. En bij Kuyper zelf bleef het ook voornamelijk bij algemene beschouwingen over het karakter van wetenschap en de werkelijkheid. De uitwerking van het program moest immers plaatsvinden in de praktijk van het wetenschappelijk onderzoek, *in concreto* aan de Vrije Universiteit. Toch is ook Kuyper zelf op verschillende onderwerpen nader gegaan, in het bijzonder op Darwins evolutietheorie, hét belangrijkste twistpunt immers op het grensvlak van geloof en wetenschap aan het eind van de negentiende eeuw. Kuyper wijdde er in 1899 een complete rectorale rede aan, waarin hij allereerst constateerde dat de theorie voor tijdgenoten bijna als een dogma was gaan functioneren. Dit paste bij zijn bredere analyse van de wetenschap, die de neiging had uit te groeien tot een wereld- en levensbeschouwing. Met name Darwins evolutietheorie leende zich hiervoor, want Kuyper karakteriseerde deze als een “louter mechanische” theorie, die pretendeerde “door zijn monistische mechaniek heel

den kosmos, en alle levensprocessen in dien kosmos, tot in zijn eersten oorsprong te verklaren". Sommige aanhangers verbreedden dit bovendien tot het maatschappelijke en culturele leven. De gevolgen waren volgens Kuyper desastreus, omdat "het schoon uit het nut" verklaard werd, "aan de ethiek niet minder dan haar geheele subject" ontroofd werd en "op alle religie als menselijk zelfbedrog den ban" werd gelegd. Evolutie werd hiermee tot een nieuw geloof, een pseudo-dogma.¹¹

Evolutionistische schepping?

Tot de ontwikkeling van een eigen christelijk alternatief voor de evolutietheorie kwam Kuyper niet. Hiervoor was gedegen studie en onderzoek nodig en daarom besloot Kuyper juist deze rede met de wens dat ook een natuurwetenschappelijke faculteit aan de Vrije Universiteit snel gerealiseerd zou worden. "Een kundig botanicus, zoöloog, of anthropoloog" was daarvoor noodzakelijk.¹² Bij de ontwikkeling van een dergelijke theorie gold opnieuw dat "wèl geconstateerde feiten", ook als ze afkomstig waren uit de 'Darwinistische school' konden worden overgenomen. Ging dat misschien zo ver dat zelfs het evolutieverschijnsel zelf verenigbaar was met het geloof in God als schepper? Kon er sprake zijn van een 'evolutionistische schepping Gods'? Voor Kuyper stond deze vraag los van zijn eigen kritiek op de mechanistische evolutietheorie. Hij beantwoordde haar dan ook bevestigend, want: "niet onzen stijl zullen we aan den Oppersten Bouwmeester van het Heelal opdringen. Mits Hij, niet in schijn, doch in wezen de Bouwmeester blijve, is Hij ook in de keuze van den bouwstijl de Vrijmachtige."¹³ Kuyper toonde dus, ondanks zijn scherpe inzet, ook hier openheid tegenover de bestaande wetenschap. Het grote principiële verschil was het wereldbeschouwelijke kader waarbinnen een theorie een plek kreeg.

Tot slot

Wetenschap en geloof zijn in Kuypers optiek niet van elkaar te scheiden; en wetenschappelijke theorieën ontstaan in de context van een bepaalde wereldbeschouwing. Toch kunnen ook de resultaten en theorieën die binnen de ene wereldbeschouwing vorm hebben gekregen, in een andere wereldbeschouwing een plek krijgen, omdat ze tot op zekere hoogte neutraal zijn. Hoe ver dit ging was een punt van discussie, en zeker wat betreft de evolutietheorie was de discussie met Kuypers algemene uitgangspunten niet beslecht. Voor sommige, latere, neocalvinistische denkers over geloof en wetenschap was de theorie zo nadrukkelijk verbonden met de naturalistisch-mechanische wereldbeschouwing dat ze geen kans zagen deze in een christelijk kader een plek te geven. VU-bioloog Jan Lever echter accepteerde in de jaren vijftig, geïnspireerd door Kuyper, de evolutietheorie juist wel. Kuyper had immers in zijn evoluerende, aldus Lever, "het evolutionisme als materialistische, de natuur verzelfstandigende, leer" afgewezen, maar tegelijkertijd ruimte gecreëerd voor het aanvaarden van het evolutieverschijnsel als onderdeel van een natuur die functioneerde in voortdurende afhankelijkheid van God.¹⁴

Zo had Kuyper bestaande denkkaders en tegenstellingen doorbroken en ruimte gecreëerd voor een wetenschap die

zich vrij kon ontwikkelen in harmonie met geloof. Ook had hij de vinger gelegd bij de bredere wereldbeschouwelijke achtergrond van de wetenschap. Kerngedachten van Kuyper hebben in de afgelopen eeuw verschillende denkers over geloof en wetenschap geïnspireerd. In de traditie van de calvinistische wijsbegeerte van Herman Dooyeweerd is een christelijke filosofie ontwikkeld als onderbouw voor een christelijke wetenschap. Binnen de school van de *Reformed epistemology* in Noord-Amerika klinken eveneens Kuyperiaanse inzichten door, zoals bij Alvin Plantinga en diens kritiek op het naturalisme, en bij Nicholas Wolterstorff met zijn notie van 'regulerende overtuigingen' bij de wetenschapsbeoefening. Ook in het recente sciëntisme-onderzoek van René van Woudenberg *cum suis* aan de Vrije Universiteit, met analyses van de grenzen en het eigen karakter van wetenschappelijke kennis, zijn Kuyperiaanse inzichten te herkennen. De bedding van de door Kuyper gestarte neocalvinistische traditie bleek vruchtbaar voor reflectie op geloof en wetenschap vanuit uiteenlopende perspectieven.

Dr. Ab Flipse is universiteitshistoricus van de VU. Hij promoveerde op een proefschrift over de idee van Christelijke wetenschap. In het kader van de Kuyperherdenking verscheen Ab Flipse en Bert Lever (red.), *Abraham Kuyper en de dood*.

Verwijzingen

- 1 A. Kuyper, *Souvereiniteit in eigen kring. Rede ter inwijding van de Vrije Universiteit*, Amsterdam, 1880, 35.
- 2 A. Kuyper, *Het calvinisme. Zes Stone-lezingen in October 1898 te Princeton (N-J) gehouden*, Amsterdam, 1899, 124. Vgl. de analyse van R. van Woudenberg, 'Abraham Kuyper on faith and science', in: C. van der Kooi en J. de Bruijn (red.), *Kuyper Reconsidered. Aspects of his Life and Work*, Amsterdam, 1999, 147-157; en J. Klapwijk, 'Abraham Kuyper on Science, Theology and University', *Philosophia Reformata* 78,1 (2013), 18-46.
- 3 A. Kuyper, *Encyclopaedie der heilige godgeleerdheid* II, Amsterdam 1994), 118.
- 4 Kuyper, *Het calvinisme*, 125-126.
- 5 Ibidem, 104, 127, 131, 134.
- 6 Voor een inleiding en overzicht van literatuur: Ab Flipse, 'Hoe God verdween uit het natuuronderzoek. Historische perspectieven op de relatie geloof-natuurwetenschap', *Radix. Tijdschrift over geloof en wetenschap* 34 nr. 2 (2008), 74-88.
- 7 Kuyper, *Het calvinisme*, 132.
- 8 A. Kuyper, *De gemeene gratie in wetenschap en kunst*, Amsterdam, 1905, 28. Vgl. ook de analyse van Del Ratzsch, 'Kuyper's Philosophy of Science', in: Jitze van der Meer (red.), *Facets of Faith and Science*, vol. 2, Lanham, 1996, 1-32.
- 9 Kuyper, *Het calvinisme*, 127, 117.
- 10 A. Kuyper, *E Voto Dordraceno* I, Kampen, 1892, 239-240, 225. Zie ook: Ab Flipse, *Christelijke wetenschap. Nederlandse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap, 1880-1940*, Hilversum, 2014, 84-87.
- 11 A. Kuyper, *Evolutie. Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit*, 20 Oct. 1899, Amsterdam, 1899, 7-8, 39, 43, 45, 38.
- 12 Ibidem, 53.
- 13 Ibidem, 14, 46-48.
- 14 Jan Lever, *Creatie en evolutie*, Wageningen, 1956, 189.